
АПОКАЛІПТИЧНИЙ ХРОНОТОП ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ДОМІНАНТА ПОЕЗІЇ МАЙДАНУ

Галина Горішна

Аспірант кафедри теорії і методики української та світової літератури,
Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
(УКРАЇНА)

46000, м. Тернопіль, вул. Кривоноса 2, e-mail: gorishna.galina@gmail.com
UDC: 821.161.2

ABSTRACT

Horishna Halyna. Apocalyptic chronotope as psychological dominant of Maidan's poetry.

The article deals the apocalypse in Maidan's poetry as a territorial and sacred topos. Author analyzed images-symbols and original art means, which brightly form of a poetic background for the image of critical events and pass the emotional loading. The article gives a detailed analysis of biblical characters in expression of the end world's reasons. The main idea of the article is on author's modeling of the end of world image in three planes: apocalyptic, doomsday, stove and post apocalyptic.

Key words: apocalypse, chronotop, Maidan's poetry, crisis, biblical image.

У дослідженні розглянуто апокаліпсис у поезії Майдану, через територіальний і сакральний топоси, проаналізовано образи-символи та оригінальні художні засоби, що яскраво формують поетичний фон для зображення переломних подій та передають емотивне навантаження, акцентовано увагу на ролі біблійних образів у вираженні кінцесвітніх мотивів, окреслено специфіку моделювання авторами картини кінця світу у трьох площинах: апокаліптичній, Страшного суду, пекла і постапокаліптичній.

Ключові слова: апокаліпсис, хронотоп, поезія Майдану, криза, біблійні образи.

Кризові історичні моменти, як правило, супроводжуються новим художнім осмисленням дійсності. Загострення подій на Майдані нагадує апокаліпсис і не може не вражати: панорамне зображення палаючих шин, крові, поранені на асфальті, руйнація, і все це під канонаду вибухів і плачу. Засобом звільнення психологічної напруги, своєрідним катарсисом для значної кількості протестуючих було мистецтво. Такі емоційні потрясіння яскраво представлені в поетичних текстах того часу. Т. Гребенюк слушно зауважує, що «*передчуття кінця світу, іманентно вкорінене в людській культурі, максимально загострюється в періоді соціальної нестабільності*» [2, с. 28]. Поезія революції набула апокаліптичного характеру, що обґрунтовує Г. Грабович: «*У літературній творчості найпряміший і найвидніший вияв відчуття кризи — тематичний, коли в даному творі письменник подає не тільки ті події, що її знаменують, а й передусім зміни світовідчуття, злам цінностей і духовності, що є її глибокою суттю... Таке окреслення переростає в ствердження нового стилю, нової естетики*» [1, с. 34-35]. Історичні події на майдані підтверджують цю тезу, адже спершу відбувся злам цінностей, тому й події назвали революцією Гідності, зміна політичної верхівки поглибила кризові процеси в країні. О. Сосланд вважає, що «*пробудження апокаліптичної свідомості — це завжди симптом певної кризи. Потреба у проголошенні майбутнього кінця світу або кінця світу, що вже відбувся, — хвороба переходу. Закінчення певної епохи, зникнення певного ладу цілком може відчуватися як кінець усього сущого. Існує велика спокуса прирівняти зникнення мого світу до кінця світу*» [11].

Опис апокаліптичних явищ в українській літературі актуалізувався в кожному переломний період історії (І. Драч, Г. Паламарчук, Г. Тарасюк, Є. Пашковський, Г. Пагутяк, Ю. Андрухович, О. Ульяненко та ін.). Окрім екологічних катаклізмів, українське письменство відтворює й атомний катастрофізм (за Т. Гундоровою) (Чорнобильська катастрофа

1986 р.), який згодом поглибили мотиви війни і духовного занепаду (І. Драч, Л. Горлач, С. Йовенко, Б. Олійник та ін.).

Таким ж кризовим періодом для українців стала Українська Революція Гідності, а відтак апокаліптичні картини Майдану широко представлені в поезії та досі не досліджені, а тому – актуальні і потребують детального аналізу.

Метою статті є виявити і проаналізувати модель апокаліптичного часопростору як психологічної домінанти в поезії Майдану, зокрема як засіб катарсичного зцілення й духовного оновлення ліричного персонажа.

Об'єктом дослідження є поезія, написана під час буремних подій Революції Гідності її учасниками, а предметом – кінцесвітній часопростір в таких новотворах.

Знаходимо спорадичні дослідження художніх особливостей майданної поезії, але поза сферою нашого зацікавлення, проте питання моделювання кризових явищ в літературі досліджував Г. Грабович, зв'язок апокаліптичної ситуації в суспільстві та її відображення в літературі аналізувала Т. Гундорова в «Післячорнобильській бібліотеці» (2005), роль події в художній системі та стан есхатологічного напруження – Т. Гребенюк, апокаліптичний дискурс – О. Сосланд та ін. Т. Гундорова пише: «У якомусь вищому іронічному плані [...] локальні трагедії і теракти страшніші за глобальну катастрофу» [3, с. 9]. Революція Гідності стала для письменників цією «локальною трагедією», у ході якої простежуємо емоційне перенапруження, що й спровокувало зміну свідомості, есхатологічні настрої стали домінуючими.

«Апокаліпсис – остання книга Нового Заповіту, написана святим євангелістом Іоанном; описує в загальних образах останні дні світу, прихід антихриста та різні катастрофи, що супроводять ці останні жажливі дні; символізує вселенську катастрофу» [4, с. 16]. Есхатологічні уявлення апокаліпсису в «Одкровенні» розгортаються навколо Страшного суду, в результаті чого кожен отримає покарання чи винагороду згідно зі своїми вчинками у пеклі, або ж Царстві Божому. Українці загалом сповідують християнство, тому саме ці поняття та уявлення осмислюють митці під час апокаліптичного Майдану.

Апокаліпсис втілюється в описах пейзажів, зокрема палаючого міста, политого кров'ю. Вплив побаченого поети проєктують через стан природи, персоніфікуючи і психологізуючи: жажурені дерева, тьмяні трави, річки, які просять ворога схаменутися, птаство, яке пророкує трагедію. Зорові візії доповнюються звукописом, посилюючи гучність завдяки ампліфікації. Концепт землі і неба, що кипить чи горить, є одним із основних чинників пейзажного відтворення протестуючого Майдану, адже коли горіли шини, справді не було видно, де земля, а де небо, а відтак нагадували картину кінця світу. В «Одкровенні» від Івана Богослова знаходимо такий опис апокаліпсису: «І сім ангелів, що мали сім сурем, приготувалися сурмити. Перший посурмиє, і настав град і вогонь, змішані з кров'ю, і кинуто їх на землю: і третина землі згоріла, і згоріла третина дерев, і вся трава зелена згоріла» [10, с. 310]. В поезії Майдану цей епізод осмислено так:

«А завтра була вже війна,
Стривожились голосно круки,
Й сирена так гучно ревла –
Від болю ридала й розпуки.
Кипіла земля у вогні,
Солоною кров'ю полита,
Дерева стояли сумні –
І золото зблякнуло жита» [9, с. 18].

В. Попелюшка, окрім живої природи, персоніфікує й неживу – бруківку, що стогне і плаче за полеглими, які є душею України, так демонструючи глибину трагедії, коли й каміння стривожене, що нагнітає трагічну атмосферу. В попередній поезії таким чинником образотворення є сирена, яка розривалася від розпачу і страждання. Цікавим є символ плачу в обох епізодах, адже архетип води – знаковий для української культури, оскільки вода очищує і змиває найстрашніші гріхи:

«Горіли небо і земля,
Просила не стріляти Либідь.
А снайпер цілився здаля,
Щоб з України душу виб'ить.

[...]Вже не один життя віддав...
Стогнала, плакала бруківка» [9, с. 258].

Апокаліптичні візії увиразнюються картиною пекла на землі. О. Бик звертає увагу на повітря як чортову суміш:

«Дим від пожежі стелиться в небеса, місто вдихає
чортову каламуть» [9, с. 30].

У революційній поезії «пекельне» образотворення активізується й увиразнюється, чому сприяє стан на Майдані трагедія, коли його учасники постійно перебувають під прицілом і можуть у будь-який час втратити життя. Цікаво, що О. Зима мислить це явище як «пекельний танець куль» [9, с. 120], а Л. Павлова про це пише:

«Постріли. У столиці – пекло.
Поміж братами – боротьба запекла» [9, с. 237].

Власне постріли були каталізатором пекла на майдані, його фонтанами О. О'Лір називає бойове хрещення Водохрещем:

«Хіба не чув ти в люті морози
Шум водометів – фонтанів Пекла?» [9, с. 229].

Л. Омельченко в епіцентрі майданного пекла ставить самотнього Т. Шевченка, через образ якого реалізуються екзистенційні мотиви. Трагічність ситуації посилює колористика, коли світ довкола «червоно-чорний» від спалених і палаючих шин як одного із основних атрибутів майдану:

«Був на Грушевського самотній чоловік.
Стояв у пеклі, на згорілій шині.
Дивився на червоно-чорний світ,
Допомагав, як міг, чийсь дитині...» [9, с. 231].

Художній прийом демонізації противника – домінуючий у контексті мотиву Пекла. В. Вознюк ініціаторів розстрілу на Майдані називає дияволами, що породжують смуток. Ворог – завжди демон:

«Щоб за диявольським наказом
В скорботі не втопились дні» [9, с. 57]

Образ кінця світу доповнюють концепти війни, крові та колористика. Смерть як бісове породження із закривавленими, обрубленими пальцями вистежує нових жертв. Наприклад, в поезії «А завтра була війна» І. Байди:

«Та марення це про війну[...]
З обрубками пальців у крові» [9, с. 19]

Апокаліптичний хронотоп охоплює буття революціонерів між пеклом і раєм, або ж шлях до раю через катаристичне очищення пекельним Майданом. Простежуємо таке осмислення в знуванні озброєних сил над протестуючими, як шлях смерті (пекла) або очищення (Йордан). Є. Кононенко проводить аналогію цього епізоду з розділом Євангелія «Знування над засудженим Ісусом». Натомість на тих, хто знущався з мітингуєчого чекає лише єдиний фінал – пекло, адже з їхніх шоломів вже текла смола, що теж є атрибутом підземного світу:

«Стояв, як є, як мати привела,
Готовий і до пекла, й до Йордану,
А із шоломів злих текла смола» [9, с. 239]

Бачення Страшного суду на Майдані простежуємо в поезії О. Перехрест «Розкажи мені про ту зиму», коли поруч із першим загиблим С. Нігояном стояли й інші, що посилює ефект присутності всієї країни на Майдані, як на суді Божому: представники різних професій, різних поколінь, нечестиві та праведники:

«Він там був не один, поруч стояли всі:
Робітники й фанати, грішники і святі» [9, с. 241]

Катарсичне очищення Майданом в поезії М. Сироткіної втілюється в образі Едему (блаженного місця, де первинно жили Адам і Єва) як антитезі образу пекла. Ліричний персонаж наголошує на тому, що він не сам, а, звертаючись до однодумців, пояснює хто вони і що роблять. На психологічне вираження вказує ствердження ліричного персонажа, що всі образи вимальовуються в його думках:

«Ми з вами – ніби між богами,
Думки між пеклом і Едемом» [9, с. 286]

Ключовий концепт апокаліптичного хронотопу – Страшний суд як вища справедливість. Пекельні мотиви супроводжують кров і вогонь, що асоціативно формують його цілісну картину. Попри всю трагічність подій, це загартує революціонерів. У тому ж контексті Р. Каюа розглядає, наприклад, війну як час проявлення сакрального, «*об'явлення божественного*» [6, с. 223]. Воїни, які пройшли через борню – очищені. П. Остап'юк наголошує на мудрості мітингуєчих, їх високих моральних принципах, які не клянуть своїх кривдників, а вважають нагородою Суд Всевишній, уповаючи на кару божественну:

«...Стоїть Майдан...Між кров'ю і вогнем.
Небесна Сотня цементує груди.
А «роботяг», мабуть, не проклянем –
Ім Вишній Суд у нагороду буде» [9, с. 232].

Ю. Іздрик в поезії «цей дощ надовго» сподівається на апокаліпсис як вищу силу справедливості і очищення, чого й просить у Бога. Оскільки вода є сакральним атрибутом очищення, то автор звертається до біблійного Всесвітнього потопу, що знищив людство, окрім тих, хто гідний цього світу, таку фільтрацію, очевидно, поет закликає повторити. Очищення нації водою, зокрема: потопом, грозою чи вмиванням, відображає архетипну семантику символу:

«зійди ж нам боже
новим потопом
коротким шквалом
або грозою
відмий же лик свій
від бруду й гною –
і будем вірно тобі служити» [9, с. 127].

Риторичне запитання, образи сонця і негоди підсилюють експресивну тональність дійства, актуалізуючи проблему покарання ворога. Образи сонця і негоди стають підґрунтям цього змалювання. Автор називає Страшний суд праведним, тобто правдивим, справедливим для ворогів, а його зображення сакралізує дійсність :

«Сонце сховалось – негода.
Чи буде
Праведний суд?» [9, с. 55].

Значна частина поетичних текстів звернені до Бога і, зазвичай, жанрово близькі до народної молитви, прохання справедливої Божої кари, щоб не допустити братовбивчого кровопролиття. Шляхом типологічного зіставлення минулих страждань і сучасної революції, масштабності жертв в ім'я громадянського обов'язку, автор обґрунтовує своє звернення до небесних сил із проханням покарати кривдника, оскільки ліричний персонаж очищений кров'ю:

«Про Україну світ почув ціною крові...
Помилуй, Господи, й спаси, подай любові.
І суд Свій праведний зішли на руку ката,
Щоб не пішов на батька син і брат на брата» [9, с. 151].

Про вищу справедливість на страшному суді пише й М. Мельничук:

«Судний день настане, недовго чекати.
Кожен буде мати те, що заслужив» [9, с. 210].

У пекельному фіналі вбивць народу не сумнівається М. Морозенко, стверджуючи, що від Суду Всевишнього не сховатися. Апокаліптичні мотиви моделюються за біблійним зразком, зокрема в поезії «Я – сто перший» Страшний суд є Судом Божим. Біблійні образи допомагають досягти емоційно-смилової глибини і сакральності. Автор впевнений, що ворог може бути покараним ще до апокаліпсису, адже за негідні вчинки чекатимуть його пекельні муки, де б він не був:

«Клянусь вічним болем побратимів:
Вбивці, не сховаєтесь ніде!
В пекло ви закинуті віднині,
Кожного суд праведний знайде!» [9, с. 224].

Місцем-топосом – Страшним судом для Небесної сотні є вулиця Грушевського, на якій вони «рвалися», «мерзли», «браталися», «небу молилися», були побиті й катовані, і все задля «кращої доленьки», – «тут, на Грушевського, Суд зустрічатимем...» [9, с. 272], – кажуть ліричні персонажі. У майданній поезії письменники осмислюють апокаліпсис як період переродження, зцілення чи вищої справедливості, а тому мітингують задля кращого майбутнього, жертвна смерть і покарання винних підтверджує позицію, що «кожен бунтар [...] у повстанні проти знобителя, виступає на захист життя, оголошує війну рабству, брехні і терору», – стверджує А. Камю, а тому «бунт є силою життя, а не смерті» [5, с. 339-340]. Р. Кісь вважає: «життя і смерть – взаємопроникні, межі поміж ними відносні, лабільні: вмирання є лише трансформацією в іншу форму буття» [7, с. 10]. В майданній поезії ж прослідковуємо постапокаліптичний стан – «зібрались силами – здійнялись крилами...», що свідчить про небесну винагороду для загиблих героїв, тобто перехід в інший світ.

На позиції, що шлях до раю пролягав через апокаліпсис Майдану, стоїть Т. Севернюк: засобом конструювання апокаліптичного ефекту є зображення білих журавлів, які символізують душі, що летять в рай понад світ-Україною, очищені вогнем, з простреленими крилами, з яких «скапує калиновий полин», освячених Майданом. Їхній «шлях осоружний борні братовбивчої, сходження з прірви в скривавлений рай...» [9, с. 282].

Сойкіна К. також підкреслює смислову домінанту – впевненість у негативному фіналі та безвиході кривдників:

«В чорний кут ми загнали усіх паскуд,
Хай тікають, прийде ще їм страшний суд» [9, с. 294].

В художньому баченні Страшного суду прочитуємо посилання на суд божественний.

Майданівська поезія наскрізь пронизана апокаліптичними топосами: Майдан, в тому числі вулиці Грушевського й Інститутська. Для зображення апокаліптичного хронотопу автори нанизують події, подаючи розвиток у градації. У таких поетичних текстах визначальною є емоційна реакція на революційну дійсність, а її художнім виразником в тексті – свіжа авторська метафора.

Події на Майдані потрактовані як кінець світу, в аналізованій поезії увиразнюються біблійними образами: ефект Божої всеприсутності досягається завдяки формуванню подвійних фонів, ліричні персонажі часто звертаються до Бога, дія відбувається на пекельному Майдані або в потойбіччі, візійно малюючи майбутню винагороду чи кару. Передмовою до тогочасних апокаліптичних картин часто виступають стереотипні формули тяжкої долі українців. У цьому контексті апокаліпсис набуває широкого семантичного розгалуження. Сюжетомодельючими є: пейзаж кінця світу, картина Страшного суду, постапокаліптичний стан як умиротворення, або перехід в інший світ, зазвичай рай. Слід зауважити, що апокаліптичний хронотоп у поезії Майдану моделюється за допомогою образів пекла на землі, демонізації ворога, чиї дії призвели до трагедії, образів-символів та кольористичних епітетів, що відображають трагізм ситуації, есхатологічних мотивів в панорамному зображенні природи чи її персоніфікації.

Картина Страшного суду та біблійні образи в поетичних текстах є яскравими сакральними символами, які дають надію на покарання винних, тобто вищу справедливість, і

воскресіння праведників – майданівців. Таким чином, апокаліптичність зображення є психологічною домінантою поезії Майдану.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному аналізі інших характерних рис майданної поезії, що свідчать про її оригінальність і новаторство в українському поетичному дискурсі початку XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабович Г. До історії української літератури : дослідження, есе, полеміка. Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури / Г. Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
2. Гребенюк Т. Ситуація есхатологічного напруження в українській масовій літературі 1990-х рр. / Т. В. Гребенюк // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»]. Сер. : Філологія. Літературознавство. – 2013. – Т. 224, Вип. 212. – С. 28-34.
3. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2005. – 264 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
6. Каюа Р. Людина та сакральне / Р. Каюа ; пер. з фр. – К. : Ваклер, 2003. – 256 с.
7. Кісь Р. Коваріації уявлень про смерть як індикатор типу культури (спроба крос-культурного бачення) // Thanatos. Студії з інтегральної культурології. – Львів, 1996. – С. 9-20.
8. Кононенко Є. Євангеліє від поетів // Критика. – № 3-4. – 2015. – С. 20-27.
9. Небесна сотня: антол. майдан. віршів / [упоряд., передм. Л. Воронюк]. – Вид. 2-ге, допов. – Чернівці : Букрек, 2014. – 399 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового завіту в перекладі о. Івана Хоменка. Видавництво отців Василіян «Місіонер». – Львів, 2007. – С. 310.
11. Сосланд О. Апокалипсис сегодня [Електронний ресурс] / О. Сосланд. – Режим доступу : http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_3/07.htm.